
Oblike vrednotenja v krajinskem načrtovanju

Author(s): Janez MARUŠIČ

Source: *Urbani Izziv*, No. 18, VREDNOTE IN VREDNOTENJE (december 1991 / December 1991), pp. 37-45

Published by: Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44180679>

Accessed: 09-11-2018 12:57 UTC

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

This article is licensed under a Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

JSTOR

Urbanistični inštitut Republike Slovenije is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Urbani Izziv*

Janez MARUŠIČ

Oblike vrednotenja v krajinskem načrtovanju

Uvod

Vrednost je lastnost predmetov ali stvari, ki ni, kot pravi filozof Frondizi, njihov konstitutivni del. Ni tiste vrste značilnost, kot so barva, velikost, oblika ali podobne značilnosti, katerih posamično spreminjanje neposredno spremeni predmet ali stvar. Če vrednost predmetu vzamemo ali damo, se ta v svoji pojavnosti čisto nič ne spremeni. Vrednosti so same po sebi neobstoječe značilnosti stvari ali predmetov, so neke vrste potenciali in se uresničijo šele tedaj, ko jih v predmetih ali stvareh opredelimo. Za vrednosti je značilna polarnost in hierarhičnost. So torej lahko pozitivne in negativne ter razvrščajo se po pomenu v višje ali nižje vrednosti (Frondizi, 1971, str.7-12)¹.

Vrednost ni mogoče ločiti od vrednotenja. Vrednost je človekov odnos do stvari ali predmetov in vrednotenje je vzpostavljanje ali prepoznavanje takega odnosa. Vrednotenje je torej opredeljevanje vrednosti nekega predmeta ali stvari. Vrednosti ne ugotavljamo, temveč jo pripisujemo. Ker se vrednostni odnos vzpostavi zaradi lastnosti predmeta ali stvari, ki niso vedno neposredno zaznavne in jih zato moramo šele razkriti, je včasih videti kot da vrednost ugotavljamo². Vrednotenje ima torej lahko obliko analize. V krajinskem načrtovanju zato vrednotenje označujemo tudi kot vrednostno analizo.

Potreba po vrednotenju katere koli sestavine ali značilnosti krajine se vselej kaže v zvezi z nekim namenom ukrepanja v prihodnosti, na katerega uresničevanje ta sestavina vpliva neposredno ali posredno. Namen ukrepanja je torej vir pomenske opredelitve predmeta ali stvari, opredeljevanja pozitivne ali negativne vrednosti, pa tudi hierarhične vrednostne razvrstitve. Vrednotenja, ki ne bi bilo vezano na neki namen ukrepanja v prihodnosti, pravzaprav ni. Če je videti, kot da bi bilo vred-

notenje od namenov ukrepanja v prihodnosti neodvisno opravilo, je to zato, ker je pri mnogih presoajah okolja, ki seveda vključujejo vrednotenje, namen impliciran. Vgrajen je v samih po sebi umevnih vrednostnih izhodiščih, v konvencijah pri obnašanju, v vnaprej zgrajenih standardih obnašanja ali v splošnem konsenzu o sprejemljivosti ali nesprejemljivosti posameznih stanj okolja. Lahko imamo tudi nasproten položaj. Če namenov ukrepanja v prihodnosti ne spremlja vrednotenje, je to zopet samo navidezno. Vrednotenje je namreč lahko implicitno vgrajeno v drugih opravilih, ki spremljajo željo po spreminjanju okolja, na primer v neposrednih odločitvah za ukrepanje. Za neko rabo prostora se odločamo, ne da bi predhodno tehtali ustreznost zemljišča zanj.

Oblike vrednotenja krajine so odvisne od namenov ukrepanja ali delovanja, ki jih v zvezi s krajino ali katero njenih sestavin, na primer zemljiščem, imamo v prihodnosti. Odvisne so tudi od opravil, s katerimi skušamo te namene uresničiti. Za primer si vzemimo vrednotenje zemljišč. Poznamo oblike vrednotenja zemljišč, ki nimajo neposredne zveze z načrtovanjem krajine, na primer vrednotenje kmetijskih zemljišč za potrebe obdavčevanja, pravičnih odškodnin in podobna. Za mnoga taka vrednotenja se celo zdi, da nimajo nobene povezave s prihodnostjo. Za davčno osnovo skušamo, na primer, ugotoviti sedanjo donosnost zemljišč. Toda namen takega opredeljevanja vrednosti je, da se spremeni ali ohrani nadaljnja stopnja obdavčevanja lastnika zemljišča. Za takim vrednotenjem se vendarle skriva neka sicer zelo rudimentarna želja po spremninanju stanja. Podobno je z odškodninami. V oceni vrednosti zemljišča je vgrajena presoja o tem, kaj bi lahko oškodovanec počel v prihodnosti z zemljiščem³.

Ocenjevanje vrednosti je torej vselej presoja pomena, ki ga neki predmet ali stvar ima za uresničevanje namenov oziroma ciljev ocenjevalca. Zato je presoja pomena stanj v okolju smiselna samo v zvezi z možnostjo ukrepanja v prihodnosti. Če možnosti za urepanje in spreminjanje stanja v prihodnosti ni, vrednotenje nima nikakršnega pomena. Spoznanje, da na prihodnja stanja lahko vplivamo, je razlog za načrtovanje⁴. Vrednotenje je zato povsem načrtovalno opravilo. Lahko bi celo rekli, da je v jedru vsakega načrtovanja. V racionalnem načrtovalnem postopku, ki meri na optimizacijo načrtovalnih rešitev, pa je neogibno kot povsem izrecno, opravilo.

Vrednotenje je osrednje opravilo v krajinskem načrtovanju. Pomembnost vrednotenja v krajinskem načrtovanju določa več vzrokov. Predvsem imamo v krajinskem načrtovanju opravili z zelo sestavljenim predmetom načrtovanja, to je z naravnim okoljem, do katerega se v družbi največkrat vzpostavljajo zelo različni in celo nasprotujoči si vrednostni odnosi. Sestavljenost predmeta načrtovanja terja njegovo vrednostno analizo, njegovo izrecno vrednostno razčlenjevanje. Možna raznolikost vrednostnega odnosa do sestavin naravnega okolja pa terja hkrati njihovo členjeno, in če se to kaže kot potreba, tudi raznoliko vrednostno opredeljevanje.

Vrednotenje je subjektivno opravilo. To je že zaradi najbolj temeljnega vzroka, da v vrednostno oceno vgrajujemo predstave o prihodnosti. Prihodnost je v sedanjosti nepreverljiva in se izmika trdnemu (lahko bi rekli: znanstvenemu) dokazovanju resničnosti sodb, ki se nanašajo nanjo. Ob vrednotenju moramo zato uporabiti posebne postopke, s katerimi to opravilo izvedemo. Toda vrednotenje je subjektivno opravilo predvsem zato, ker je povezano z namenom spreminjanja obstoječega ali pričakovanega stanja. Ob splošnem strinjanju o sprejemljivosti ali nesprejemljivosti posameznih stanj okolja so različna vrednotenja videti v tem pogledu objektivna in znanstvenemu instrumentalariju dostopna opravila, čeprav to v resnici niso.

Vrednotenje se torej lahko nanaša na oceno sedanjega stanja in preverjanje, v kolikšni meri to s tanje ustreza predstavam o njegovi sprejemljivosti. Vrednotenje se lahko nanaša na neko pričakovano stanje v prihodnosti in na preverjanje, ali je sprejemljivo. Tako vrednotenje vključuje v resnici dvoje opravil: simulacijo prihodnega stanja in njegovo vrednotenje. Toda preverjanje sedanjega stanja predpostavlja njegovo možno spreminjanje, kar seveda v vrednotenje samodejno vključuje tudi predstavo o prihodnosti. Simulacija in vrednotenje sta zato vselej povezani opravili vsaj v okviru načrtovalnega postopka.

Sprejemljivost ali nesprejemljivost stanj v okolju predstavlja pomensko opredelitev takih stanj in je vselej v zvezi z nekim interesom. Če je prekrivanje interesov v družbi splošno, je tudi vrednotenje nekih stanj v okolju videti objektivno opravilo. Njegova subjektivna narava se odkrije šele tedaj, ko se srečamo z divergentnimi interesi različnih družbenih skupin ali posameznikov. Zaporedje "interes - namen ali cilj - ocena skladnosti s ciljem ali vrednotenje stanja" je očitno temelj vsakega vrednotenja, hkrati pa razriva tudi njegovo načrtovalno naravo.

V zvezi z vrednotenjem kaže omeniti tudi vprašanje, kakšen je položaj strokovnega dela pri tem opravilu⁵. Negotovosti v zvezi s prihodnostjo delajo, kot smo že pokazali, napoved za iracionalno opravilo, ki pa ostaja zahtevno strokovno opravilo. Gotovo bo napoved dobro informiranega strokovnjaka, ki povrh vsega obvlada postopke napovedovanja, najbolj zanesljiva. Ne more pa strokovnjak vgraditi v vrednotenje svojega lastnega interesa, ne da bi pri tem prizadel druge interese v družbi, če ti med seboj niso skladni. Vrednotenje velikokrat terja znanje o zahtevnih postopkih, kar privilegira strokovnjaka pri urejanju prihodnosti. Vendar to ni prav. Vrednotenje je samo po sebi tisto opravilo, pri katerem se morajo odslikati različni interesi v družbi do prihodnjih dogajanj in prihodnjih stanj okolja.

Za opredeljevanje različnih oblik vrednotenja je smiselno raziskati različne oblike načrtovalnih postopkov.

Vrednotenje pred načrtovanjem

Najbrž bi lahko rekli, da je večinoma mogoče srečati bodisi veliko oblik vrednotenja prostora, ki se predstavljajo kot samostojna vrednotenja, pri katerih je načrtovalni postopek okrnjen ali prikrit, bodisi oblik načrtovanja prostora, pri katerih je vrednotenje okrnjeno ali prikrito.

Mogoče je najbolj razširjena predstava o vrednotenju krajine prav tista, ki se opira na vrednotenje kot samostojno opravilo, pri katerem je namen in planski cilj tako neproblematičen in nekonflikten, usidran v družbeni zavesti, tako sam po sebi razumljiv in sprejemljiv, da se nam načrtovalna narava vrednotenja zaradi tega zabriše. Vrednotenje nekih redkih ali posebnih naravnih pojavov, ki ga izvajamo ob opredeljevanju naravne dediščine, je gotovo dober primer. Dokler je obseg varovanja dediščine majhen in ne trči ob druge interese v prostoru, je dediščina videti kot neka strokovno ugotovljiva danost ali značilnost okolja. Toda izhodišče za opredeljevanje dediščine je vendarle strah, da prihodnja dogajanja ne bi posameznih pojavov v okolju prizadela na nesprejemljiv način. Za opredeljevanjem dediščine se torej skriva namen varstva pred poškodbami ali uničenjem in s tem namenom tudi specifičen družbeni interes. Vsi konflikti, ki se pokažejo, ko se v območjih dediščine pokažejo drugi razvojni interesi, izvirajo pravzaprav iz osnovne pomanjkljivosti, da vrednotenje dediščine poteka kot samostojna iz širšega okvira načrtovanja prostora izločena dejavnost in zato ne vključuje optimizacijskih postopkov, ki bi interese uskladili. Morda je še izrazitejši primer opredeljevanje zemljišč, ki so trajno namenjena kmetijski pridelavi.

Vrednotenja kot posebnega opravila običajno ne zasledimo pri intuitivnem načrtovanju, pri katerem načrtovalec neposredno izdeluje rešitve po nekem predhodnem splošnem seznanjanju z načrtovalnim proble-

mom. V takem primeru načrtovalec pomeša različna delovna opravila bodisi v "vidnih" eksplicitnih opravilih, ko riše osnutke in skice končne rešitve, bodisi v "nevidnem" duhovnem procesu ust varjanja rešitev. Najbrž ni potrebno posebej poudarjati, da se večina našega prostorskega načrtovanja izvaja po tej poti. Od tod pravzaprav tudi izvira popularnost različnih iz načrtovalnega postopka izločenih oblik vrednotenja, takih, kot sta bila predstavljena primera opredeljevanja naravne dediščine ali kmetijskih zemljišč. Pri zahtevanju za standardizacijo ali normativizacijo posameznih segmentov načrtovalnih rešitev so izraz navajenosti na intuitivne načrtovalne postopke in nepripravljenost na to, da bi v vsakokratnem načrtovalnem postopku opravili na načrtovalni problem naravnano vrednotenje okolja.

Normativi in standardi⁶ so posamične, delne rešitve, podobno kot območja ali objekti dediščine, rezervati pitne vode, območja, trajno namenjena kmetijski pridelavi, in podobni prostorski rezervati, ki jih dobimo predstavljene vnaprej. Postopek izločanja, tudi zelo popularen v naši načrtovalski praksi, je zelo preprost način načrtovanja, pri katerem vgrajujemo posamezne delne rešitve v končno⁷.

Vrednotenje v okviru racionalnega načrtovalnega postopka

Poskusimo raziskati oblike vrednotenja v zvezi z racionalnim načrtovalnim postopkom. Kot vzorec si vzemimo postopek, ki ga J. Lyle predstavlja kot nekoliko popravljeno racionalno paradigmo reševanja problemov (J. Lyle, 1985, str. 131):

1. Opredelitev ciljev
2. Analiza
3. Oblikovanje alternativ
4. Primerjalno vrednotenje alternativ z neko mero za preverjanje, ali so cilji doseženi
5. Izbor najbolj učinkovite alternative ali, če nobena ne ustreza, povratek na korak 2
6. Urešničitev - izvajanje/upravljanje

Razumljivo je, da vsak načrtovalni postopek nima izrecno predstavljenih vseh zgornjih korakov. Načrtovalni postopek je, kot smo že pokazali, lahko zelo preprost. Načrtovalec na topografsko osnovo nariše rešitev. Rešitev je lahko ena sama in zato tudi vrednotenje alternativ ni potrebno. Potrebna je samo še uresničitev. Najbrž ni potrebno poudarjati, da je večji del načelovske prakse tak, vsaj za zunanjšega opazovalca. Vendar v zvezi s takim postopkom ne moremo govoriti o racionalnem postopku. Da tu ne bi pregloboko zašli v obsežno stvarino o načrtovalnih postopkih, omenimo zgolj poenostavljeno shemo racionalnega načrtovalnega postopka, ki jo J. Lyle (1985, str. 131) povzema po D. Stuartu in ki je v bistvu istovetna zgornji. Po tej predstavi so v načrtovalnem postopku trije bistveni koraki:

1. Identifikacija programov
2. Napoved uspešnosti
3. Vrednotenje alternativ

Ti trije koraki opredeljujejo tri ključne položaje v načrtovanju in zvezo s tremi ključnimi vprašanji načrtovanja:

*Kakšne so možnosti za razvoj nekih dejavnosti v danem prostoru?
Kje v prostoru so te možnosti?
Kako uspešno smo z rešitvijo te možnosti izkoristili?*

Prvo vprašanje zadeva predvsem tista načrtovalna prizadevanja, s katerimi pripravimo razvojni program. Tega oblikujejo družbene potrebe. Zato v krajinskem načrtovanju pričakujemo, da se razvojni programi oblikujejo v družbenem in gospodarskem okolju. Opredeljevanja družbenih potreb ne štejemo med naloge in opravila krajinskega načrtovanja. Toda razvojni program dejavnosti, ki izrabljajo naravne vire, je vendarle odvisen od opredelitve njihove kakovosti, ta pa je opredeljiva vendarle le s pomočjo vrednostne analize naravnega zemljiškega potenciala⁸. Tudi vrednotenje kakovosti kmetijskih zemljišč sodi v ta okvir. Sem sodijo tudi različne rajonizacije, to je ocenjevanje možnosti za gojenje posameznih kmetijskih kultur v različnih ekoloških razmerah. Odgovor na prvo vprašanje je v

kmetijskem načrtovanju osnova za gospodarsko načrtovanje razvoja kmetijstva v nekem prostoru, za presojo gospodarskih možnosti nekega prostora.

Odgovor na drugo vprašanje zadeva izdelavo načrta. V prostorskem in s tem tudi v krajinskem načrtovanju je končna načrtovalna rešitev predstavljena kot načrt rabe zemljišč ali, če skušamo biti skladnejši z uradno terminologijo, kot načrt namenske rabe prostora. Oblikovanje načrta namembnosti prostora terjaja predhodno premislek o tem, katera zemljišča so ustrezna za posamezno rabo. Vrednotenje zemljišč je torej neposreden uvod v opredeljevanje namembnosti prostora. Vrednotenje je v tem primeru pravzaprav presoja skladnosti stanja zemljišč s stanji, za katera mislimo, da so za določeno dejavnost ustrezna.

V predstavljeni shemi načrtovalnega postopka s tremi koraki nastopa vrednotenje izrecno šele kot vrednotenje alternativ. Razumljivo je, da samo vrednotenje načrtov ni smiselno početje, če ti niso izdelani v alternativah. Alternativa je lahko tudi odklonitev načrta. Čeprav v tem koraku ne vrednotimo zemljišč neposredno, pa so pri alternativnih načrtih namembnosti prostora vendarle presoje o kakovosti zemljišč izhodišče tudi za vrednotenje načrtov samih.

Varovanje kot temeljna značilnost bivanja

Dejstvo, da krajinsko načrtovanje, posebej planiranje, v velikem številu primerov označujemo kot varovalno planiranje, pogojuje tu poseben poudarek na varovalnih izhodiščih. Ta terjajo posebne oblike varovalnega vrednotenja predvsem zaradi potrebe, da se načrtu zagotovi skladnost tudi z varovalnimi zahtevami. Varovalne zahteve ne predstavljajo samo skupine interesov v družbi. To niso zgolj interesi, značilni za posamezno družbeno skupino. Varovanje je mogoče opredeliti kot temeljno značilnost bivanja in delovanja, podobno kot je to prizadevanje za razvoj. Varovalni in razvojni interesi so zato hkrati prisotni, sobivajo kot interesi

vsake družbene skupine ali posameznika. Vsakdo je za varovanje okolja. Vprašanje je le, koliko varovanja je kdo pripravljen uveljaviti, da ne bi bili preveč prizadeti njegovi drugi, razvojni interesi. Še tako zavzet varovalec narave ali okolja bo pristal na razvojne pobude, če te ne bodo preveč narušile njegovih predstav o zelenem stanju naravnosti ali ohranjenosti okolja. V vsakem posamezniku, v vsaki družbeni skupini se bijeta ti dve skupini interesov. Naj si za osvetlitev tega pomagamo s citatom iz poročila o javnomnenjskih anketah, izvedenih v različnih krajih Slovenije. A. Pogačnik poroča o rezultatih anketiranja takole:

"Ko smo spraševali, kje bi si želeli postaviti hišo, jih je večina označevala najlepše gozdne obronke, slēmena, skratka, lokacije v atraktivni zeleni okolici v bližini mesta. Ko smo iste spraševali, kje bi prepovedali ali celo porušili obstoječo gradnjo, jih je večina označevala iste lokacije. Tudi druga vprašanja nam dajo podobne odgovore - najlepša naravna okolja, kamor bi šli najraje na izlet, bi po drugi strani sami najraje pozidali." (Pogačnik, 1979, str.2)

Predstave, ki uravnavajo vrednostni odnos do nekega objekta, stvari in tudi okolja, se vselej oblikujejo kot želja po posedovanju ali doseganju kar se da idelanega stanja. Taka podoba se "deidealizira" v skladu s poznavanjem možnosti, da se lahko ali da se ne more uresničiti. Sicer pa sam načrtovalni postopek v svojem bistvu predstavlja "deidealiziranje" izhodiščnih predstav.

Pravkar zapisana spoznanja so temelj zahteve za oblikovanje takega postopka načrtovanja, ki omogoča optimizacijo rešitve. Optimizacijo je mogoče zagotoviti le tako, da pripravimo vrednostne presoje v različnih med sabo nasprotujočih si interesih

Zaradi pravkar povedanega je delitev na dve temeljni izhodišči vrednotenja okolja vsaj v krajinskem načrtovanju temeljna. Ti dve izhodišči oblikujeta dve skupini vrednostnih presoj:

- razvojne in
- varovalne.

Razvojne vrednostne presoje izhajajo iz zahtev po gospodarski in funkcionalni uspešnosti neke načrtovane in zato razvojne dejavnosti v prostoru. Razumljivo je, da je izhodiščna zahteva postavljena kot največja močna učinkovitost ali največja možna funkcionalnost načrtovane dejavnosti. Taka bo namreč najbolj koristna v pogledu razvojnih interesov, skratka, idealizirana podoba razvojnega interesa. Če prafraziramo citirana spoznanja iz javnomnenjskih anket, izhodišče za razvojno vrednotenje je ideal - "hišica na najlepšem gozdnem obronku".

Drugi vidik izhaja iz predpostavke, da dejavnost v okolju povzroča spremembe, ki jih imamo za nezaželene. Ob idealizaciji izhodiščnih zahtev je pravzaprav vsaka sprememba stanja nezaželena. Rešitve, ki ne bi spreminjala okolja, hkrati pa bi zagotavljala razvoj neke obstoječe dejavnosti ali začetek neke nove dejavnosti v prostoru, seveda ni mogoče najti. Zato je potrebno prostor vrednostno opredeliti in postaviti hierarhijo sestavin okolja glede varovalnih zahtev. Če si zopet pomagamo z zgornjim citatom, je varovalni interes vgrajen v zahtevi, da ne smemo spreminjati "najlepših gozdnih obronkov", če se le da tudi nekoliko manj "lepih gozdnih obronkov" in tako naprej do idealnega popolnega nespreninjanja okolja.

Oblike vrednotenja krajine

Razumljivo je, da bo rešitev terjala usklajevanje dveh vrednostnih vidikov. Toda če hočemo tako usklajevanje uresničiti, moramo vrednotenje po posameznih vidikih ločiti. Izhodišče v bolj ali manj idealiziranih predstavah,⁹ ki so nekakšna zgornja, zelena vrednostna meja, terja tudi opredelitev spodnjih meja sprejemljivosti rešitve. Če se vrnemo k zgornjemu primerom, potem bi take spodnje meje lahko postavili takole. Ne glede na razvojne potrebe bomo varovali samo tiste "najlepše gozdne obronke", ki so bili opredeljeni kot naravna dediščina; glede na še tako neogibne razvojne potrebe bomo varovali vse "gozdne obronke".

Opredelitev oblik vrednotenja, ki jih prikazuje preglednica 1, so pravza-

prav iz načrtovalne prakse ugotovljene oblike vrednotenja, ki jih v preglednici samo smiselno urejamo.

Preglednica 1: Oblike vrednotenja křrajine

	RAZVOJNI VIDIKI	VAROVALNI VIDIKI
priprava razvojnega programa	potenciali	degradacije
priprava načrta rabe prostora	privlačnost	ranljivost
vrednotenje načrta rabe prostora	analiza stroškov in koristi	presoja vplivov na okolje

Zgornje oblike vrednotenja bi lahko opisali tudi kot različne vrednostne poglede na ene in iste sestavine naravnega in antropogenega okolja. Oblike vrednotenja torej ne opredeljujejo predmeta vrednotenja, ker je ta vselej isti, namreč celotno okolje, temveč vrednostni odnos do teh sestavin.

Vzemimo za primer vrednotenje potencialov, ki naj služijo oblikovanju razvojnega programa. Pri teh je potrebno merila vrednotenja umeriti glede na širše prostorske okvire vrednotenja, kot tedaj, ko nas zanimá zgolj privlačnost zemljišča za posamezne dejavnosti. Pri ocenjevanju možnosti za izrabo nekega naravnega vira, na primer izkoriščanja rudnine ali kmetijske pridelave, mora vrednotenje izhajati iz možnosti gospodarsko uspešne prodaje proizvodov izkoriščanja. Prostor, v katerem se ti proizvodi tržijo, in značilnosti tega celotnega prostora so opredeljujoči za oceno potencialov.

Privlačnost je ocena potencialov, ki je naravnana na optimizacijo odločitve o rabi zemljišč znotraj načrtovanega območja. To največkrat ne sovпада z območjem trženja proizvodov rabe naravnega vira. Vprašanje, ali neko rabo v prostor sploh postaviti, je bilo že absolvirano z oblikovanjem razvojnega programa. Vrednotenje v tem primeru pomeni iskanje najboljših možnosti za to, da se razvojni program uresniči v danem prostoru. Vrednosti se torej umeščajo v okvir lokalnih možnosti. Najboljše zemljišče bo najboljše v prostoru načrtovanja, ne pa najboljše glede na neka bolj absolutna merila.

Vrednotenje alternativ vrednosti še bolj zoži na razpon, ki ga opredeljujejo rešitve. Ni več pomemben niti celoten prostor načrtovanja, temveč zgolj tista zemljišča, ki smo jim z rešitvijo določili namembnost.

Na varovalni strani vrednotenja imamo, kot že rečeno, opraviti z istimi sestavinami, pri čemer je holistično spoznanje o povezanosti vseh sestavin okolja še bolj opredeljujoče za vrednotenje. Na razvojni strani dajejo jasno oporo vrednotenju gospodarski vidiki in vrednostne ocene ostajajo v dokaj stvarnih okvirih ne glede na različne popravke tržnih mehanizmov, ki lahko porušijo cenovno čistost vrednostnih opredelitev. Varovalna izhodišča so nasprotno subjektivna in opirajo se v prvi vrsti na zavest, etiko in ideološka izhodišča¹⁰.

Vrednostna izhodišča varovalnega načrtovanja lahko predstavimo s tremi ravnimi:

- Ideološka izhodišča postavljajo sicer povsem gospodarski problem proizvodne rabe naravnih virov na področje varovanja okolja. Izranljivost naravnih virov bi se namreč morala potrditi v višji ceni vira in njegovo smotno rabo bi moral uravnati avtomatizem tržnega mehanizma¹¹. Do tega pa ne pride in družba poseže po drugačnih oblikah varovanja. Bolj ali manj v celem razvitem svetu je dober primer tega varovanja kmetijskih zemljišč pred pozidavo. Tržna cena kmetijskega zemljišča kratkoročno ne deluje varovalno. Toda strah, da bo v bodočnosti zmanjkalo kmetijskih zemljišč za pridelavo hrane vse več prebivalcev tega planeta, je izrazito ideološka premisa, ki predpostavlja neko stanje v oddaljeni prihodnosti. Ali se bo to zares zgodilo, ne vemo. Lahko bi rekli celo nasprotno. Razvoj kmetijstva v zadnjih dveh stoletjih navaja na prav nasprotna pričakovanja. Ideološka je tudi zahteva, da našim zanamcem ne zapustimo slabšega planeta, kot smo ga bili prejeli od naših prednikov, in jim s tem ne otežimo bivanja. Ga pa otežimo sebi. Ko odpovedo gospodarski regulacijski mehanizmi, moramo take ideološke premise uveljaviti z

družbenim dogovorom in regulacijskimi mehanizmi, med katerimi je prostorsko načrtovanje gotovo eden pomembnejših. Vrednostno opredeljevanje se sicer tudi v tem primeru mora opirati na proizvodni, pridelovalni ali izrabljivi potencial naravnega vira z današnjimi tehnološkimi možnostmi. Navsezadnje se tudi sama izhodiščna varstvena zahteva opira na današnje oblike rabe naravnega vira in današnjo pridelovalno uspešnost.

Problem ideološkega izhodišča pri uveljavljanju varovalnih zahtev je, da je to po definiciji negotovo in vselej lahko predmet razprave. Kot kažejo domače izkušnje z rezervatnim varstvom po svetu, ideološka izhodišča težijo k temu, da zameglijo svojo pravo naravo. Predstavljajo se kot resnice. S tem, da se izzakonijo, in to je tu skorajda pravilo, onemogočajo lastno relativizacijo. Postanejo resna ovira predvsem zaradi omejevanja možnosti izbire in iskanja rešitev stvarnih problemov. "Rešitve" so vnaprej znane.

- Na strani etičnih izhodišč imamo opraviti z dvema različnima zahtevama po varstvu okolja. Prvo se nanaša na urejanje odnosov med ljudmi. Gre za konfliktnost razvoja, ki se kaže v odnosu "človek - človek". Sem sodijo vse oblike onesnaževanja ali vplivov na okolje, ki jih lahko opredelimo kot slabšanje zdravega življenja, bivanja in dela, zmanjševanje pestrosti in mnogostevilnosti individualne izbire, zmanjševanje življenjskega standarda, premoženja in/ali obsega življenjskih prijetnosti. Prepostavljamo namreč, da so vplivi na okolje "stranski proizvod" človekovih gospodarskih in s tem koristnih dejavnosti. Toda koristi od teh dejavnosti običajno niso deležni tisti ljudje, ki so deležni škode zaradi "stranskih učinkov". Tako neposredno tehtanje med koristni in škodami pravzaprav ni mogoče. Varstvo vseh različnih oblik življenjskih potreb ljudi je zato potrebno opreti na etične norme. V resnici je na praktični ravni tudi tu mogoče zagotoviti varstvo s posebnimi varstvenimi mehanizmi, ki se opirajo na dogovor o ravni dopustnih škod v okolju.

Problem, ki se pokaže tu, je skrit v vprašanju, kaj je še dopustna škoda v okolju. Dogovor o dopustni višini škode v okolju se namreč neprestano spreminja z novimi spoznanji o posledicah vplivov na okolje. Omenili smo že neprestano ostrenje varovalnih normativov, ki je posledica sicer več dejavnikov, toda med njimi gotovo novih spoznanj o škodljivosti tudi majnih sprememb v naravnem okolju. Najbolj izrazito je na ta problem pokazala črnobilaska nesreča. Še tako majhno povečanje sevanja nad naravne ravni pomeni grožnjo za človekovo zdravje. Tudi zamisel naravnega ravnotežja, ki navkljub svoji priročnosti v načelnih razpravah o varstvu okolja, ni dobila potrditve v praktični uporabnosti, tu ne more pomagati. Temeljni problem pri njem je časovni razpon, v katerem dopuščamo dinamiki ekosistema, da izravna od človeka povzročeno spremembo v okolju. Tako se pokaže, da je zahteva za čimmanjšo spremembo okolja, ne glede na normative varovanja, najbolj smiselna.

- Drugo etično izhodišče izhaja iz urejanja konfliktnosti odnosa "človek - narava". Etik Taylor postavlja pet načel, ki naj bi usmerjala človekovo poseganje v naravo:

- načelo samoobrambe,
- načelo proporcionalnosti,
- načelo najmanjše škode,
- načelo pravične razporeditve,
- načelo pravice do povračila.

Po prvem načelu naj bi bilo dovoljeno storiti škodo naravi v samoobrambi. Toda pri tem ni dovoljeno kakršno koli sredstvo samoobrambe, temveč samo tisto, ki povzroči "napadalcu" najmanjšo možno škodo. "Na voljo ne sme biti nobene druge alternative, za katero bi bilo znano, da je samoobrambno enako učinkovita, bi pa povzročila manj škode "napadajočemu" organizmu" (Taylor, 1986, str. 265). Razumljivo je, da je "napadalec" narava, njene posamezne sestavine ali procesi, na primer tudi poplava ali pa zgolj le njena moč ponovnega osvajanja nekoč v preteklosti kultiviranih zemljišč. Človekovo ogroženost moramo seveda tudi razumeti dovolj široko, tudi ogroženost možnosti, da si izboljša razmere bivanja in dela. Načeli

proporcionalnosti in najmanjše škode zadevata primere, ko se v razmerju "človek - narava" srečujejo temeljni, neogibni (angl. basic) interesi narave, interesi narave pa so take vrste, da jih ni mogoče imeti za neogibne (angl. nonbasic). Načelo pravilne razporeditve zadeva primere, ko se srečujejo neogibni interesi tako človeka kot narave, načelo pravice do povračila pa tiste primere, ko je v preteklosti bila storjena škoda naravi.

Za urejanje odnosa "človek - narava" in za uveljavljanje zgornjih načel seveda ni dveh partnerjev, ki bi se lahko sporazumela o tem, kaj je za oba sprejemljivo in kaj ni. Je zgolj človekova zavest in pripravljenost, da sprejme take etične norme. Čisto, neutilitaristično, ne na naravne vire usmerjeno varstvo narave bolj ali manj popolno zastopajo rezervati in objekti naravne dediščine¹². Vendar je prav v spoštovanju zgornjih zahtev etike narave varstvo s pomočjo rezervatov nezadostno. Temeljna zahteva etike narave je namreč, da pri spreminjanju narave človeku ne sme biti na razpolago nobene alternative, ki bi bila za naravo manj boleča od te, ki jo bo uporabil. Tako zahtevo je mogoče uveljaviti samo s pomočjo vsakokratnega premisleka o tem, katere alternative za poseg v naravo so nam na voljo. Po premisleku pa moramo izbrati tisto alternativo, ki hkrati še zadovolji naše "samobrambne" potrebe in v najmanjši meri spremeniti naravo v njeni celoviti prvobitnosti ali, morda bolje, spontanosti.

Ne zgolj izkustva, tudi teoretični premislek pokaže, da je vsakokratni pregled alternativ posega v okolje smiseln prijem pri uveljavljanju kakršnih koli varovalnih zahtev. Optimizacija posegov v okolje, ki izhaja iz dveh različnih poti vrednotenja okolja, je najboljši način, da se hkrati zagotavlja upoštevanje tako razvojnih potreb kot varovalnih zahtev. Slabost normativov in standardov varstva je prav v tem, da ne omogočajo dosegati v danih razmerah največjega možnega varstva, pa najsi se to nanaša na varstvo proizvodnih ali varstvo regeneracijskih potencialov naravnih virov ali varstva narave. Poglejmo pobljže v preglednici 1

predstavljene oblike varstvenega vrednotenja krajine.

Degradacije je mogoče imeti za pretekle posege, ki so v naravi in v okolju povzročili škodo: Opredelitev degradacij je seveda odvisna od tega, kaj imamo v okolju za škodo. Ali predstavlja, na primer obdelovanje njive v slovenski kulturni krajini škodo? Njiva predstavlja antropogen ekosistem, ki je sorazmerno zelo odmaknjen od stanja spontane ali prvobitne narave. Če sledimo načelom etike narave, potem je seveda opredelitev njive za škodo in s tem degradacijo v okolju vendarle odvisna od neogibnosti njenega obdelovanja in neogibnosti pridelovanja hrane. Človek njivo obdeluje zato, da se oskrbi s hrano, ta pa je neogibna za njegov obstoj. Regulacija vodotoka, ki bistveno poruši njegovo naravno zgradbo, je lahko degradacija, vendar samo tedaj, ko se pokaže, da ni bila neogibna v obliki, v kakršni je bila izvedena. Vnaprejšnje "normiranje" škod z opisom stanj, ki naj jih opredelimo za degradacije, na primer opuščeni dnevni kopi, gramoznice, kopi peska, gline, kamnolomi, rudniki, premikanje zemlje in podori, nesanirana zemljišča ob usekih cest, poti, smučarskih prog, občasno izsušena in poplavljen zemljišča pri hidroelektrarnah zaradi nihanja vode in nalaganja mulja (Urbanistični, 1975, str. 37) je v resnici malo smiselno. Opredelitev degradacij terja jasnejšo opredelitev idealnega stanja okolja in možnosti, da tako stanje vzpostavimo.

Podobno je mogoče zastaviti tudi vrednotenje ranljivosti prostora. Potrebno je postaviti izhodišče z najbolj strogimi zahtevami varovanja in jih poskusiti uveljaviti v soočanju z možnostmi, ki jih na drugi strani optimizacijske "tehnične" razkrivajo zahteve razvojnih dejavnosti. Presoja vplivov na okolje je, kot smo pokazali, oblika vrednotenja ranljivosti prostora, pri kateri se namesto vrednotenja prostora opravi vrednostna primerjava alternativnih rešitev. Preverjanje, ali poseg, ki ga presojamo, ne prebija z normativi postavljenih standardov, pravzaprav ne zahteva alternativ posega, razen tako imenovane ničelne alternative - posega ne bo. Toda ob taki presoji

nimamo nikakršne potrditve, da bo poseg v danih razmerah napravil najmanjšo možno škodo. Presoja bo potrdila samo to, da škoda ne bo večja, kot to določa vnaprejšnji dogovor o sprejemljivosti škod. Toda tak dogovor je zaradi že pokazanih problemov pri oblikovanju "vnaprejšnjih in delnih" rešitev pravzaprav preslabo zagotovilo za doseganje največjega možnega varstva. Zgodovina posameznih varstvenih standardov je prav poučna. Nova spoznanja in večje gospodarske možnosti vodijo k vse bolj strogim zahtevam za varstvo. Zakaj torej ne uveljaviti zahtevo za strožje varstvo, če to lahko v danih razmerah dosežemo? Hkrati moramo tudi ugotoviti, da vrsta konfliktov v prostoru nastaja v zvezi s sestavinami okolja, za katere sploh nimamo varstvenega standarda. "Klasičen" primer so vidne prijetnosti krajinskega prizorišča. Pri takih "mehkih" varstvenih zahtevah je edina pot do tega, da jih uveljavimo, optimizacijski postopek, ki sledi predhodnemu vrednostnemu opredeljevanju različnih vidikov rabe in varstva prostora.

Sklep

V sestavku smo skušali pokazati na zelo kompleksno tvarino, ki jo označujemo s skupnim imenom vrednotenje krajine. To vrednotenje se v največji meri opira na varovalna izhodišča iz preprostega razloga, ker je končni namen vrednotenja krajine njeno urejanje. Krajina pa je, za razliko od mestnega in nasploš antropogeniranega prostora, obstajala še pred človekovim zavestnim spreminjanjem okolja. Pri urejanju krajine je zato varstvo narave, naravne spontanosti in njene prvobitnosti najbolj temeljno izhodišče urejanja. To pa seveda povzroča tudi postopke načrtovanja krajine in znotraj njih postopke in načine vrednotenja. Preveliko iskanje analogij z razvojnim in urbanističnim načrtovanjem in postopki vrednostnih opredelitev v njegovem okviru ni smiselno. Pretežno v ohranjanje naravnosti usmerjeno vrednotenje se ne more opreti na objektivizacijo vrednostnih opredelitev, ki jo v razvojnih načrtih omogočajo gospodarske in cenovne presoje. V varovalnem načrtovanju se vrednosti opredeljujejo glede na

dolgoročne in zato ideološke predpostavke ali glede na izhodišča, ki se opirajo na družbeno zavest in etična načela.

Prof. dr. Janez Marušič, dipl. inž., Katedra za krajinsko arhitekturo, Biotehnična fakulteta

Viri:

Bučar, F.; Upravljanje, CZ, Ljubljana, 1981, str. 430.

Fronidzi, R.; What Is Value?, An Introduction to Axiology, Open Court Publ. Co., La Salle, 1971, str. 169.

- Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Ljubljana, 1976, str. 859.

- Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije, 1. del: Vzhodna Slovenija, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana, 1988, str. 436.

Kovač, B.; Politično ekonomski problemi ekologije in alternativni gospodarski razvoj, TiP, 23(1986), 9-10, str. 878-889.

Lyle, J.T.; Design for Human Ecosystems, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1985, str. 279.

Marx, K.; Kapital, Kritika politične ekonomije, 3. zvezek, 3. knjiga, CZ, Ljubljana 1973, str. 1124.

Taylor, P. W.; Respect for Nature. A Theory of Environmental Ethics, Princeton Univ. Press, 1986, str. 330.

- Urbanistični terminološki slovar, UIRS, Ljubljana, 1975, str. 402.

Opombe:

¹ Citiranje iz dela filozofa Frondizija ne pomeni, da se opredeljuje v nadaljevanju skladajo z onimi, ki jih ta aksiolog zastopa. Frondizi poskuša najti neko vmesno rešitev med dvema aksiološkima razlagama vrednosti, in sicer to, da so vrednosti subjektivne značilnosti predmetov ali stvari, rezultat osebnostnih značilnosti, kot so užitek, želje ali interes, in drugo, ki pravi, da so vrednosti objektivne, dane lastnosti predmetov ali stvari in so v objektih vrednosti - vrednotah neodvisno od posameznikovih želja in interesa do takih objektov. Predlaga razlago vrednosti kot Gestalt lastnost, kot lastnost celote. Ta je nečlenljiva in nerazložljiva z analizo, ki celoto razbije na posamezne sestavine. Naše opredelitve vrednosti se v večji meri skladajo s subjektivistično razlago. Pri tem pa se omejujemo na praktični vidik razlage v načrtovanju in zato zanemarjamo nedvomno filozofsko bolj zapletena vprašanja vrednotenja dobrega in zla, vrednotenja umetniških del in lepote,

nenazadnje tudi vidnih kakovosti krajinskega prostora.

² Izraz vrednotenje ima, po slovarski razlagi, dva pomena:

- ugotavljanje neke količine in
- pripisovanje, ocenjevanje vrednosti. To sta dve različni opravili, ki pa izražata tudi dvojno aksiološko razlago vrednosti.

³ Tržna cena zemljišča je kapitalizirana renta, ki ima, kot pravi Marx (1973, str. 753), prospektivni značaj. V tržni ceni so torej vgrajena prihodnja pričakovanja.

⁴ Mnoge nejasnosti v zvezi z vrednotenjem so lahko posledica dejstva, da je tudi napovedovanje prihodnosti smiselno opraviti le v zvezi z namenom, da na prihodnje dogajanje vplivamo. Napovedovanje se zato lahko pokaže kot osrednje načrtovalno opravilo in pri tem prekrije dejanski pomen vrednotenja.

⁵ Problem sploh ni postranski. Vprašanje je posebej aktualno v zvezi z oblikovanjem ekspertnih sistemov za pomoč v načrtovanju, ki imajo pod oznako "strokovno znanje" pogosto vgrajene vrednostne sodbe.

⁶ Normativi in standardi se lahko nanašajo na različne ravni načrtovalnih rešitev. Lahko so normirane programske opredelitve, na primer potrebna površina za določeno dejavnost, lahko prostorske rešitve, na primer prostorski rezervati, lahko oblikovne rešitve, na primer standardni gradbeni, strojni elementi, vodnogospodarske ureditve, v krajinskem načrtovanju tudi oblike nasadov, drevoredov, živic in zaščitnih vegetacijskih pasov ob različnih posegih v prostor, na primer ob cestah, itd. V vseh teh primerih so normativi in standardi delne in vnaprejšnje rešitve.

⁷ Postopek izločanja se lahko opira tudi na zelo rudimentarno obliko vrednotenja, pri katerem posamezni sestavini okolja pripisujemo dvostopenjsko oceno +/- ali DA/NE. Ta oblika vrednotenja pa v resnici vsebuje prvine lokacijske odločitve, podobno kot je to pri upoštevanju prostorskih rezervatov. Vrednostne ocene, ki so izražene samo kot pristane ali odklonitev, v resnici niso prave vrednostne opredelitve, temveč so že sestavine načrtovalne sinteze, načrta, so neposredna osnova za ukrepanje.

⁸ Potencial je mogoče opredeliti kot oceno stanja okolja oziroma njegovih posameznih sestavin v pogledu kakršne koli koristnosti za človekove dejavnosti in bivanje v prostoru.

⁹ Tě so, kot smo videli, v načrtovanju po definiciji take. Če bi vedeli, da so naše želje uresničljive, bi pravzaprav ne potrebovali načrtovanja.

¹⁰ Besedo ideologija je tu uporabljena po-

dobno, kot jo je opredelil F. Bučar. Takole pravi:

"Planiranje, če uporabimo izraz za obe razsežnosti v času in prostoru, je odločanje, ki vključuje premise, zasnovane na informacijah, izvedenih iz sklepanja o bodočem stanju na podlagi presoje dinamike sedanjega stanja. Vključuje torej naša stališča o bodočem stanju. Bodočnost pa je vsaj do določene mere negotova.

Čim večjo časovno oddaljenost vključimo v premise odločanja, ali pa tudi prostorsko oddaljenost, toliko večja je stopnja negotovosti, ki smo jo morali vključiti v svoje sheme bodočnosti. Negotovost je per definitionem nedostopna racionalnosti.

Iz tega sledi, da bomo o daleč v bodočnost odmaknjenih ciljih odločali v veliki meri na iracionalnih osnovah oz. bolj na temelju vrednostnih in ideoloških premis." (Bučar, 1981, str. 280)

¹¹ Ekonomist B. Kovač pravi:

"Temeljno vprašanje, ali so ekonomski zakoni hkrati tudi ekološki zakoni, ali je ekonomska racionalnost hkrati tudi ekološka racionalnost, pa je pri tem ostalo odprto,..." In dalje: "Če namreč ekonomske procese razumemo v arhetipu tržnega liberalizma... potem je 'ekonomska racionalnost' homo economicusa v principu nasprotna 'družbeni racionalnosti' (eko-racionalnosti) homo socialista." (Kovač, 1986, str. 880)

¹² Popolnoma se utilitarinega vidika tudi varstvo naravnih rezervatov in spomenikov ne more otresti. Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije iz leta 1975 je med merili za opredeljevanje objektov varovanja še imel take, kot so npr. rekreacijska vrednost, krajinskooblikovalna vrednost, kulturnovzgojna vrednost, znanstvena vrednost, kar so vse bolj ali manj utilitaristično, antropocentrično postavljena merila (Inventar, 1975, str. 17-18). Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije iz leta 1988 izrazito utilitaristična merila opušča, toda ohranja še merila, kot so kulturni vidik oziroma pričevalnost, simbolna vrednost, slikovitost in krajinski vidik, ki v resnici niso merila narave same po sebi, temveč človekovih potreb (Inventar, 1988, str. 26).